

Szeged első egyetemi tanára.

(Székfoglaló beszéd a Dugonics-Társaságban.)

Hálás köszönetet mondok a Dugonics-Társaságnak, hogy engemet tagjainak sorába megválasztani méltóztatott. Ez a kitüntetés ötödmagammal, megannyi egyetemi tanártársammal egyszerre ért, s talán inkább is illeti az *egyetemet*, amely Erdély fővárosából száműzve, Szegeden, az alföldi magyarság fővárosában talált menedéket s két hónap múlva ebben a vendégszerető városban üli meg alapításának ötvenedik évfordulóját. Ebből az alkalomból hivatalos megbízatás következtében az egyetem történelmét vizsgálván, úgy érzem, hogy *Dugonics* egyetemünkkel szemben álló ércszobrának szeme reánk tekint, vizsgálva, olyan lelkiösmeretesen teljesítjük-e tanári kötelességünket, mintahogy a nagyszombati, budai, pesti egyetemen ő teljesítette; tudunk-e annyit, amennyit ő tudott; szeretjük-e hazánkat, nemzetünket, anyanyelvünket annyira, amennyire ő szerette; s törődünk-e annyit tanítványainkkal, mint ő törődött.

Dugonics immár több mint százestendeje pihen szegedi sírjában, de én még ösmertem egyik derék tanítványát, *Lovászy Márton* kisjenei nyugalmazott plébánost s igen élénken emlékezem reá, nekem, a 10—12 éves gyermeknek a „pap bácsi,” ahogy mi kis deákok hittük, miket beszélt el egykori tanárának, *Dugonics András*nak életéből. Hogy 6 pengő forintot kapott regényeinek egy-egy ivéért, de ezt már fényes honoráriumnak tartotta; diákjait, hogy egy-egy feleletökért megjutalmazza, saját költségén küldte a theátrumba; kivált ha saját színdarabjait: *Báthori Máriát*, *Kún Lászlót*, *Toldi Miklóst*, vagy *Berényi Jolántát* adták. Szegeden, a mikor csak ott tartózkodott, mindennap kísért a piacra s egy-egy máriást adott annak a kofának, a ki aznap a legkacsaringósabban nyelvelt a vevőjével; úgy, hogy a kofák otthon már előre kifundálták, hogy egy máriásért micsoda cifrát mondjanak, ha megint jön az öreg. Nagy részök van benne, hogy két kötetre dagadt ekként *Dugonics* egyik legértékesebb, de már posthumus könyve, a Magyar példabeszédek és jeles mondások gyűjteménye.

Dugonics, ki 1740-ben született, a maga gyermekkoráról is beszélt az én kedves öreg papbácsimnak, a ki viszont nekem beszélt *Dugonics*ról. Ime tehát, három egymást fölváltó nemzedék elegendő arra, hogy közel kétszázadnak (pontosabban 182 esztendőnek, az 1740-től 1922-ig terjedő időnek) egyes eseményeiről élő elbeszélések alapján szólhasson, a mi bizonyos lelki rokonságot teremtsen köztük.

Én valóban úgy érzem, hogy mikor a *Dugonics* nagy nevét viselő társaság engemet első sorban mint az itten fölállított egyetem tanárát becsült meg azzal, hogy tagjai sorába választott: ebben a társaságban sem láthatok addig *egyéb* munkához, míg koszorúmat le nem teszem Szeged első egyetemi tanárának, *Dugonics András*nak, a mi egyetemünkkel szemben álló szép szobrára. És talán saját tanári lelkiösmeretemet vizsgálgom akkor, mikor — bizonyára szárazon és fogyatékosan, de talán nem minden tanútság nélkül — elmondom, Szeged nagy fia, *Dugonics*, hogyan fogta föl egyetemi tanári kötelességeit.

Dugonics András, mint minden érettségi vizsgálaton halljuk, legnépszerűbb magyar regényírója volt korának, s egyik legjelesebb tanára a bölcséletnek és a mennyiségtnak. Magát „a józan s egyszersmind a természeti tudományok oktatójának, a magyarországi tanulmányok királyi mindenségében (vagyis a pesti egyetemen) a tudakosság, királyi tanítójának” nevezte. Magyar minden ízében. A nemzeti eszmék első nagyobb hullámvetéseinek idejében ez legalább is annyira emelte

dicsőségét, mint amott képzelőereje és stílusa, emitt pedig alaposága és módszere.

Szegeden azt az egykori szerény házat, hol 1740. október 17-én született, egy palotán emléktábla mutatja; s a róla nevezett téren ércszobor hirdeti azt a sok érdemet, a melyet szülővárosában 1818. július 25-én történt haláláig 78 évre terjedő életében szerzett. Tizenhat éves korában növendéke lett a kegyes tanítórendnek, mely éppen tegnap templomi csendes áhítattal ülte meg alapításának háromszázadik évfordulóját. Pappá szenteltetve, huszonnégy éves volt, mikor *Medgyesen*, Erdélyben, padok közül padok elé került. Valóban korán arra, hogy kész tapasztalatokkal gazdagítsa növendékeinek ösmerteit; de ifjú észszel is éretten, hogy teljes komolysággal vállalja a reá váró nagy feladatokat. *Medgyesen* a szónoklat- és költészettant kezdte tanítani s Erdély római kövei közt szerette meg a római történelmet, a melynek ott nem egy emlékével találkozott. Ott szerette meg, a mi — szerinte is — nagygyá tette Róma népét: a férfiasságot és a szegénységet. Anyagi jutalommal nem törődve nem hírnévre, hanem arra törekedett, hogy valamikor használni tudjon hazájának, nemzetének.

Az oktatás felsőbb fokán mint a nyitrai papnövendékek bölcsélettanára (1771—3.) tűnt ki először s megérdemelte a nagy tudományú *Gusztinyi János* nyitrai püspök legnagyobb megalégedését. A tanítás terén azonban igazi sikereket mint egyetemi tanár ért el. A min ugyanis 1773-ban a jezsuita-rendet hazánkban eltörölték a királyné őt nevezte ki a nagyszombati egyetemre az elemi mennyiségtn tanárának. Működését 1774. októberében kezdte meg, s az egyetem áthelyezésével 1777-ben Budán, majd Pesten folytatta, hol *Mitterpacher József*nek 1788-ban történt halálával a felsőbb mennyiségtn tanítását vette át.

A kegyesrend méltán lehetett büszke arra a kitüntetésre, a mely őt *Dugonics* kinevezetésével érte. Időközben azonban *Mária Terézia* a jezsuitáktól elvett kolozsvári *Báthory*-egyetemet 1776. június 7-én egészen a kegyesrend tagjaira bízta, kik ottan október 15-én meg is kezdték a tanítást, a melynek jogában a királyné 1778. augusztus 28-án végképen megerősítette őket, és szeptember 2-án a mennyiségtn számára is tanszéket alapított. A matematikusnak egyúttal az asztrómiát is elő kellett adni s e végből utóbb csillagvizsgáló tornyot is építettek a kolozsvári egyetem számára. A kegyesrend azonban nem vonta el *Dugonics*ot a budai egyetemtől s örömmel látta, hogy mindakét egyetemen az ő tagjai versenyezhetnek azért a dicsőségért, hogy a matematikát az oktatás legfelsőbb fokán műveljék.

A bölcsészeti karon! akkor a budai (majd pesti) és a kolozsvári egyetemen is a tanfolyam mindössze csak két esztendőből állt s a hallgatóknak sem módjuk, sem szabadságuk nem volt arra, hogy az előadó tanároknak válogassanak. Az első év kötelező tantárgya a logika, metafizika és mennyiségtn, s másodiké az ethika és a fizika volt. Kézikönyvekkül a bécsi egyetemen elfoglalt tankönyveket használták; a tollbamondást (diktálást, tiltották. *Dugonics* azonban, ki rendkívüli tárgygyanánt a gyakorlati mértanból és az építészetből is adott leckéket, magyar *kézikönyvet* írt olyan időben, mikor a tanár — még hosszú ideig — csak latinul adhatott elő. II. *József* idejében már mennyiségtn a másodéveseknek is kellett hallgatniok; s ha csak két órában is, *Dugonics* alaposabban és részletesebben ösmertette meg őket a matematika nagy igazságaival. Négy könyvet írt a „tudakosságról”, ahogy a ma-

thesis, „a mekkoraság tudományát“ nevezte. Négy könyve (ugyanannyi félévre számítva) az algebrát, geometriát, trigonometriát és a „csúcsos szeléseket“ (sectiones conicae) tartalmazta. Száz év múlva a magyar reáliskolák bizony az amott a tanítás legfelsőbb fokára szánt kúpszeletekkel, a miket Dugonics csúcsos szeleteknek hítt, az ábrázoló mértanban már az V. osztályban megismerkedtek, a VIII. osztályban pedig egyebek közt a másodrendű vonalaknak és kúpmetaszeteknek azonosságát bizonyították. A IV. osztálytól fölfelé minden osztályban gyakorolták az algebrát stb., szóval hasonlíthatatlanul nagyobb anyagot dolgoztak fel, mint akkor az egyetem két évfolyamán.

„Javasolom minden hazámfiának — szólt Dugonics, magánosok használatára is szánt kézikönyvének elején, — hogy a tudakosságot oly valakitől tanulja, ki annak előtte e mély tengerben nemcsak evezett, hanem inkább a kormányt is nagy szorgalmatossággal is tartotta; mert ha maga ereszkedik egyvalaki e habok közé, nemcsak a kőszálakon, hanem minden aprólékos *a-b-ábon* felakad.“ Szorosan meg kell tartani az egymásutánt s a megelőzők megértése nélkül sohasem szabad tovább menni. Az utóbbiak igazsága mindig az előbbiektől függ. Lassan, de biztosan kell haladni; a hirtelenkedés ebben a tudományban jár a legnagyobb veszedelemmel. „Én előttem — mondta sok tekintetben jogos önérzettel — ezt a jeget senki meg nem törte. Töretlen úton vezettek. Csak jól vigyázz nyomdokaimra; előre megmondom, hogy nagy munkával ugyan, de bizonyos kincsre vezettek.“

A mathesis módszerében úgy járt el, hogy először is defineált, vagyis meghatározott, „magyarázott.“ Ha rövid, szabatos meghatározásában előfordult valami ösmeretlen fogalom, azt szintén defineálta. Pl. a tudakosságot a mekkoraság tudományának mondta; így azonban azt is mindjárt meg kellett állapítania, hogy „a mekkoraság (a quantitas) minden olyan nagyság, mely hozzáadással nagyobbodik, elvevéssel kisebbedik.“

Magyarázatai után másodsorban a „tudtomok“ (axiomák) következtek; vagyis az oly elmélkedő „mondák,“ (oly szó, melyet még gróf Széchenyi István is a mondások, állítások értelmében használt), a miknek igazságát vitálni szükségtelen; pl. hogy a szem kisebb az egész főnél. Hasonlóképen a „kéremények“ (postulatumok), miknek valóságát a józan ész minden további vitatkozás nélkül belátja; pl. hogy egy cérnaszálnál más hosszabbat is szakíthatni. Így azután egymást követik az „állományok“ (hypotheses, conditiones), „vételek“ (theoremata), „tétélek“ (problemata), „folyadékok“ (collaria), esetleg a „jegyzetek“ (scholia) és az „elevek“ (lemmata). Dugonicsnak olyan műszavai, a melyeknek egy része megmaradt ugyan, de átvitt értelemben.

Nem is szólva arról, hogy Dugonicsnak még Tolnay—Menyői és Maróthi után is akadt alkotni valója a mennyiség- és mértan magyar terminológiájában, módszere és rendszere tekintetében egyaránt figyelemre méltó munkát adott. Alkalmazott mennyiségtana, melyet latinul írt, a felsőbb geometriával együtt kéziratban maradt. Szakkérdésekben kérlelhetetlen kritikusként bizonyult be. Csak arra a lesújtó bírálatra kell gondolnunk, a melyet a francia könnyedséggel dolgozó Martinovics Ignác lemergi egyetemi tanár mennyiségtani, fizikai és mechanikai munkáiról írt, hogy lássuk, milyen szigorúsággal akarta biztosítani a pesti egyetem tudományos színvonalát.

Dr. Márki Sándor.

(Folyt. köv.)

IRODALOM.

A magyar művelődéstörténet újabb irodalmából.

— Uj megállapítások az Árpád-kori művelődéstörténelemben. —
(Vége.)

Az aranybulla korában, a királyi serviensek szabadságmozgalmával együtt szabadságmozgalmakat látunk a szabados-félék munkás osztágainál is. Ezek szintén írásba foglaltatják szabadságaikat, s maguk bevallotta köteleességeiket. Ők épp úgy, mint a királyi szabados serviensek mindazt az enyhítést, melyet két század alatt fokozatosan értek el, s amit még elérni kívántak, mint Szent István-adta szabadságokat követelték. S földesuráik sokba belementek. A haladás egyre a szabadság felé tartott. Szent László korában a szolgál-félék, kik uraságuk marhájával dolgoztak, termésük $\frac{2}{3}$ részét, kik a maguk marhájával szántottak, azok a termés $\frac{1}{2}$ -ét adták át uraságuknak. Legtöbb termésrészt adtak uruknak az udvarnok szolgálak, háromszáz házuk tartotta el liszttel és zabbal a pannonhalmi uraságot, a termés után következő hat hónapban, s ki lehet számítani, hogy egy kb. harminc holdas udvarnok 6—7 akó gabonát adott évente földesurának, ami még tizedrésze sem igen lehetett egész termésének közvetlenül a tatárjárás előtti években, 1237 körül, mert ha a 30 hold egy harmada ugarnak maradt, a többi húsz kis hold tavaszi és őszi vetésének eredményét átlag bátran számíthatjuk 6—7 akóra (egy akó = cseber = mérő = 30 pint = 60 itce = kb. 50 liter; egy hold termése tehát gyöngén számítva 3 mm.). Udvarnokok voltak a jómódu paraszt urbéresek, kik az említett termésrészen kívül némi ünnepi ajándékokat is adtak, s egy-egy ember minden házból évente egy hónapot szolgált az uraság udvarában, mint ma egy minden házi legény, ki seper, vizet hord, kertet kapál, fát hord stb. Ez volt az uraság leghasznosabb szabados osztálya, s a későbbi jobbágyosztály, az urbéresek igazi magva. Ezen udvarnokokon kívül voltak az udvar körül tárnokok vagy kamarások; pohárnokok, kik búkkfából készítették fatálakat, fapoharakat, hordókat, kádakat és kezelték a pince borait, töltögették a bort; lovászok az udvarban és a méneseknél. Voltak az ur külön földjeinek művelésére szántószolgálak, állattainak legeltetésére gulyások, juhászok, gyisznóvók; s voltak halászaik, méhészeik. Voltak még az udvar körül és az erdőkben vadászaik és erdővójai; a vizek, halászatok őrzésére vizóvók. A konyhán és udvari műhelyekben hónapot szolgáltak a szakácsok, sütők, pecsenyeforgatók, szücsök egyszersmint ruhakészítők, ruhamosók, timárok egyszersmint lábbeli készítő, kovácsok, üstfoltozók és aranyművesek, (építő)művesek, ácsok, esztergályosok, stb.

Shakácsok, sütők, takácsok, ácsok, timárok a nagy uradalmakban egy-egy kis falut laktak, 30 házban is laktak egymás mellett egyfoglalkozású paraszt iparosok, kik egy évben csak egy hónapra küldtek egy legényt egy házból az uraság konyhájára vagy műhelyébe, más-különben otthon földművesek voltak s mesterségüket vajmi kevésse gyakorolhatták. A külföldről jött szabad iparosok mellett e paraszti iparosok nem sokat értek, azért az uraságok szívesen vették, ha sokféle iparosuk és a haszontalan sok katona és tiszti eredetű paraszt jobbágy iparkodott egybeolvadni a jobbmodú udvarnokokkal. Ez az egybeolvadó törekvés a tatárjárás után egyre nyilvánvalóbb. Utoljára valamennyien beolvadnak a jobbágyok előkelő neve alatt az udvarnokosztályba s az Árpádkor végén és az Anjoukor elején a sokféle szabados osztály a közjük települt szabadokkal is ösz-

* Köszönet. Lichtenegger Gyuláné öngyagsága és férje szülői jótéteményeiért hálás köszönetünket fejezzük ki. Többek nevében:

Cs. G., orvostanhaligató.